

уровень подготовки молодежи к защите Родины. Большинство из прошедших военное обучение получили хорошие основы военных знаний и эффективно защищали территории Беларуси от польских легионеров в 1919 – 1920 гг.

Список использованных источников

1. Государственный архив Витебской области (ГАВт). Ф. 1680. Оп. 1. Д. 774; Государственный архив Могилевской области (ГАМг). Ф. 232. Оп. 1. Д. 52.
2. Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). Ф. 4п. Оп. 1. Д. 3; Д. 5.
3. Звезда. 1919. 24 янв.
4. ГАВт. Ф. 1582. Оп. 1. Д. 58; Д. 110.
5. ГАВт. Ф. 1582. Оп. 1. Д. 58; Д. 110; Д. 202; Ф. 1680. Оп. 1. Д. 774.
6. ГАВт. Ф. 1582. Оп. 1. Д. 58; Д. 203; Ф. 1680. Оп. 1. Д. 774.
7. ГАВт. Ф. 1582. Оп. 1. Д. 44; Д. 129; Д. 202.
8. ГАВт. Ф. 1582. Оп. 1. Д.41; Д. 58.

* * *

Лахно Александр Петрович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (Полтава, Україна)

Особливості національно-культурного відродження у Чорногорії та Сербії у XVIII-XIX ст.

Доба національно-культурного Відродження була притаманна кожному європейському народові. На відміну від західних держав південні слов'яни пережили свій пік культурного розвитку дещо пізніше — у XVIII-XIX століттях. Окремі автори називають цей час періодом південнослов'янського Просвітництва [див. напр.: 16, с. 182-197; 17, с. 156-168].

Не лише згадана особливість південнослов'янського національно-культурного Відродження зробила його унікальним явищем в історії європейських держав.

Наприкінці XVIII — упродовж XIX століть народи Сербії, Воєводини, Чорногорії, Хорватії, Словенії, Боснії та Герцеговини об'єднувала не лише етнічна та мовна близькість, але й загальні завдання розвитку культури. Ними були: вивчення національної

мови та оформлення літературної мови; модернізація освіти, створення національних наукових установ, середніх і вищих навчальних закладів з викладанням національною мовою; становлення світської національної художньої культури — літератури, образотворчого мистецтва, музики, театру; зміна повсякденної культури в бік європеїзації та урбанізації тощо. Тому в першій половині XIX століття співпраця вчених і політиків цих народів і зв'язки з іншими слов'янськими народами були плідними. Цей час характеризується взаємним впливом і спільними культурними акціями.

Зважаючи на це, можемо стверджувати, що національно-культурне Відродження у Сербії та Чорногорії мало велике значення для подальшої долі південнослов'янських народів. Разом із тим простежується зв'язок зі східними слов'янами, зокрема, з культурою українського етносу.

У даній розвідці ми спробуємо з'ясувати передумови та основні проблеми національно-культурного Відродження Сербії та Чорногорії у XVIII-XIX століттях і прослідкувати його взаємозв'язок із українським національно-культурним Відродженням.

Означена проблематика малодосліджена вітчизняною наукою. Лише окремі автори монографічних і підручникових видань з історії південних слов'ян розглядають, хоч і побіжно, дану тематику. Їх загальні дослідження не можуть глибоко розкривати суть проблеми.

Найбільший вклад у дослідження передумов національно-культурного Відродження в Сербії та Чорногорії зробили такі вчені як М. Богданов [5], В. Гудков [7; 8], В. Злиднєв [11], І. Конєв [14], І. Лещиловська [17] та О. Мильніков [19]. Вони проаналізували різні чинники, що спонукали народи Сербії та Чорногорії в XVII — XVIII століттях до культурного злету та визвольного руху за власну національну державність. Про велику роль у цьому процесі зв'язків із російськими та українськими культурними надбаннями й співпрацю між інтелігенцією вказаних південнослов'янських народів і її кращими представниками Росії та України говорять доробки І. Білодіда, Г. Іжакевича та З. Франка [3], П. Беркова [4], М. Гольберга [6], І. Достян [9], В. Зайцева [10], П. Кулаковського [15], С. Нікітіна [20] та Н. Хітрової [24; 25]. Окремі матеріали з проблеми містяться у загальних збірках наукових статей і академічних видань монографічного характеру [12; 13; 16; 21; 22].

У XVIII столітті розвиток культури слов'янських країн Балканського півострова відбувався нерівномірно і повільно на відміну від західноєвропейських країн і Росії. Якщо в останніх процес розвитку національної культури нового часу проходив у відносно сприятливих умовах (наявність державності, відсутність іноземного гніту, високий рівень культури попередньої епохи, широка система культурних інституцій), то у балканських слов'ян він був ускладнений довготривалим іноземним пануванням, знищенням феодальних культурних центрів, слабкістю національної буржуазії.

Особливо несприятливі умови для розвитку національної культури склалися в південній частині Сербії (Белградський пашалик, Стара Сербія), Боснії й Герцеговині (де значну частину населення становили серби) та у Чорногорії. Ці райони першими зазнали руйнівних наслідків османської навали і турки тут укріпилися особливо міцно. У XVIII столітті в містах південної Сербії, Боснії і Герцеговини основні економічні та політичні позиції займали турки-мусульмани. Сербське торговельно-ремісничє населення було нечисленне, внаслідок чого сербська міська буржуазна культура не набула значного розвитку [5; с. 72-74; 12, с. 287].

У Чорногорії у XVIII столітті продовжували панувати родоплемінні відносини та натуральне господарство. До 1878 року в країні навіть не було міст. Столиця Чорногорії Цетинье являла собою невеличке поселення і складалася з монастиря та декількох десятків маленьких будинків [12, с. 218-219]. Міська буржуазна культура не була сформована. Самобутня культура чорногорського народу розвивалася здебільшого в рамках усної народної традиції, оскільки переважна більшість населення була неписьменною. Ізольованість країни через гірський рельєф місцевості, постійні напади турецьких військ, відсталість соціально-економічних відносин, відсутність значних зв'язків з європейськими культурними центрами створювали несприятливі умови для функціонування і збагачення національної культури [13, с. 425-426].

У Північній Сербії і Воєводині, що входили у XVIII столітті до складу більш розвинутої в економічному й соціальному відношенні, ніж Туреччина, Австрійської імперії, склалися відносно сприятливі умови для зародження й розвитку національної міської буржуазії та інтелігенції. Тут утримала й навіть зміцнила свої позиції сербська

православна церква. Близькість значних європейських культурних центрів сприяла поширенню прогресивних суспільних і художніх ідей.

Але, як уже відзначалося, Австрійська імперія, подібно до Османської, проводила щодо підлеглих народів асиміляторську політику, обмежуючи їхні можливості в розвитку своєї культури. Сербський вчений Славко Гаврилович відзначає, що глибоку прірву, яка розділяла православних сербів й католицькі політичні кола Австрії, можливо було подолати лише шляхом переходу у католицьку віру. Це безумовно розгойдувало основи народності, яка у сербів ідентифікувалася з православ'ям. На підкорених Австрією землях насаджувалися німецька мова, церковна унія і католицизм. У надзвичайно тяжкому становищі була і народна освіта. На території Північної Сербії на початку XVIII століття практично не існувало сербських національних шкіл. Тривіальні (найнижчі) училища, які відкривалися в австрійських володіннях, давали тільки початкову освіту, а католицькі гімназії (середні навчальні заклади) знаходилися, як правило, у великих містах. У них вчилися переважно діти заможних городян. Сільських жителів туди приймали рідко. Викладання в цих навчальних закладах провадилося тільки німецькою або латиною. І взагалі серби практично не мали можливості видавати літературу рідною мовою.

У цих умовах першочергове значення для збереження й розвитку самобутньої сербської культури мало поширення слов'янської освіченості серед різних верств населення, вивчення рідної мови та літератури, історії свого народу.

Це добре розуміли прогресивні сербські культурні й релігійні діячі. "Бачите самі як без учення багатьма мовами пригнобленими є, во істину: мудрі володіють нетямущими" — говорив митрополит М. Петрович у своєму заповіті сербському народу.

Представники сербів, які жили у володіннях Габсбурзької імперії, неодноразово зверталися до австрійського уряду з проханням відкрити сербські школи. Так, у 1707 році на церковно-народному саборі в Крушедолі Будимська община вимагала, як першочерговий захід, створення сербських слов'янських шкіл. Однак саме на розділ, що стосувався цих вимог, митрополит І. Дьякович, який подавав перелік прохань сербського населення імператору, відповіді не одержав.

Відмова була продиктована вузько корисливою політикою

австрійських властей, що прагнули підкорити сербський народ як політично, так і ідеологічно. При цісарському дворі розуміли, що, не маючи своїх шкіл, серби будуть змушені віддавати дітей до католицьких гімназій, а це сприятиме поширенню унії серед православного сербського населення. У недостатньому розвитку національної інтелігенції вбачався засіб, що затримає соціальний прогрес сербської громади, перетворить сербів на слухняне знаряддя австрійської політики.

Потреба сербського населення у відкритті народних шкіл була настільки великою, що в 1726 році на церковно-народному саборі в Карловцях сербський митрополит М. Петрович знову вимагав організації шкіл. У постанові сабору підкреслювалося, що кожний єпископ повинен відкривати школи в своїй єпархії [15, с. 102].

У 1727 році нарешті вийшов офіційний указ австрійського уряду, в якому говорилося, що серби можуть скрізь "сербсько-народні школи і вищі й нижчі заводити". Відзначимо, що до цього, ще на початку століття, на сербських землях, зайнятих Австрією, а також на території Угорщини, де жило багато сербів, національні сербські школи почали відкриватися стихійно. Справу організації освіти взяла в свої руки церква. Вона фінансувала будівництво шкіл, надавала для цих цілей свої приміщення, забезпечувала платню вчителям.

Уже відзначалася та роль, що її в силу історичних обставин відігравала православна церква в громадському й політичному житті південнослов'янських народів, зокрема, сербів й чорногорців. Змушена захищати свої ідеологічні устої та матеріальні привілеї під натиском асиміляторської політики іноземних держав, православна церква з часів захоплення Балканського півострова виступала як захисниця православних слов'ян від чужоземного ярма. А через відсутність у південнослов'янських країнах державних інституцій, недостатній розвиток буржуазії саме церква висунулася на роль ідеологічного вождя, хранительки національної самосвідомості, захисниці принципів державності й культури.

На початку XVIII століття в Бачці (Байя, Божани, Сегедин) відкрилося кілька основних народних училищ для православних сербів. Приблизно з 1703 року на території, що прилягала до Потиського військового кордону в Арадї, Канижі, Мартиноші, Молї почав діяти ряд сербських віросповідальних шкіл. У Суботиці, де переважало сербське населення, школа виникла в 1711 році й її

організацією також займалася церковна община, якій активно допомагали місцеві офіцери-гранічари. Першими вчителями в ній були священики, а з 1733 року з'являються й світські викладачі. Ця школа проіснувала досить довго. Дослідник проблем сербської національної школи XVIII століття С. Печеначки наводить документи, які свідчать про те, що в 1770/71 році в ній навчалися діти військових, церковнослужителів, селян. У другій половині XVIII століття була заснована сербська школа в Ямені, хоча в цьому краї кількість сербського населення була незначною.

На території колишнього Угорського королівства, в Журі, Коморані, Острогоні, Стольні, Белграді сербські школи, які виникли ще при пануванні турок, продовжували діяти й після того, як ці землі потрапили під владу Австрії. Національні школи були організовані і в інших містах Північної Сербії.

Однак у Далмації, де також мешкало немало сербів, і в південній частині Сербії, окупованій тоді турками, сербських шкіл практично не було. Грамоти навчали тут у монастирях. Крім того, в села приходили даскали — мандрівні вчителі. Вони укладали з общиною угоду, в якій обіцяли "вчити дітей читанню по церковних книгах та початкам письма" [15, с. 103]. Церковні книжки на той час були єдиними підручниками, оскільки слов'янських букварів не існувало. Хоча в 1717 році Кіпріан Рачанин і написав "Букварь словенских писмен", його праця так і залишилася в рукописі. Розповсюдити його в достатній кількості не було можливості через відсутність кириличних друкарень.

Слід зазначити, що ще наприкінці XV століття у Цетиньє відкрилася друкарня, у якій було видано декілька найменувань церковних книжок (октоїх, псалтирь, молитвеник), але незабаром у зв'язку з відсутністю коштів на її утримання вона була закрита. У 1535-1538 роках у Венеції діяла книгодрукарня чорногорця Божидача Вучковича, що випустила декілька високохудожніх видань церковних книжок, прикрашених рукотворними малюнками. Невеличкі тиражі не могли задовольнити потреб балканських слов'ян. Недостатня кількість книжок гальмувала поширення освіти, яка зробилася доступною лише для заможної верхівки, перешкоджала розвитку мови й літератури [12, с. 288].

У Чорногорії аж до 1833 року не було жодної початкової школи. Світська шкільна освіта в країні виникла лише у середині XIX століття, що було пов'язано з реформаторською діяльністю

митрополита Петра II Негоша (1830-1851) [13, с. 427]. Єдиними осередками освіти і культури у XVIII столітті залишалися монастирі. Черногорські митрополити неодноразово зверталися до Росії з проханням про допомогу в організації шкільної справи. Першим про утворення шкіл почав піклуватися митрополит Василій. 1752 році в листі до російської імператриці Єлизавети Петрівни він писав, що “наш православний народ черногорський хотя и храбр есть, но, будучи лишен учения школьного, так что не умеет он обучать ни грамматике, в великой от того нужде находится. А резиденция наша убога и тому не в состоянии из своего имения школ завести” [22, с. 163]. Василій просив надати допомогу у організації “славенских” малих шкіл, з яких потім можливо б було відсилати учнів на навчання до Росії “для большего как церковного, так и воинским наукам обучения”, а також “пожалования” книг та церковного начиння [22, с. 163]. На жаль, виділених Росією коштів на організацію школи не вистачило.

До проблеми організації освітніх закладів у Чорногорії наприкінці XVIII століття повернувся митрополит Петро I Негош (1782-1830). У 1798 році він звернувся до російського уряду з проханням про відкриття шкіл та допомогу церковними та навчальними книгами. У відповідь у Чорногорію було відправлено різних книжок і церковного начиння на 2 тисячі карбованців, але на відкриття шкіл знову не вистачило грошей. Вдалося створити лише одну невеличку чоловічу навчальну групу при Цетинському монастирі. Заняття велися несистематично, єдиної програми не було. Хлопці після богослужіння збиралися у митрополита, який навчав їх читати церковні книжки, пояснював невідомі слова, перекладав прочитане сербською [24, с. 157-199]. Навчання велося за церковними книжками і букварями, що були надруковані в Росії та в Україні.

Вже починаючи з кінця XVII століття, серби неодноразово робили спроби створити власну друкарню на австрійській території, та кожного разу наштовхувалися на небажання австрійського уряду позитивно розв'язати це питання. Ще патріарх Арсеній Черноєвич після переселення сербів на австрійські території у 1690 році добивався включення в “Привілеї”, надані цісарем сербському населенню, пункту про організацію для його потреб друкарні. Він тричі звертався з цим клопотанням до віденського уряду, та йому постійно відмовляли.

Питання про відкриття сербських друкарень порушив у 1732 році під час народно-церковного сабору інший сербський митрополит — М. Петрович. Однак віденський двір знову не дав на це згоди, мотивуючи свою відмову тим, що, мовляв, потрібні для сербів книжки можна друкувати у католицькій друкарні в Трнаві. З цим православні серби аж ніяк не могли погодитися.

У 1751 році карловацький митрополит П. Ненадович здійснив нову спробу організувати слов'янську друкарню. Він мав намір відкрити її в монастирі Раковац на Фрушській горі. Спочатку віденські власті пішли йому назустріч і дозволили створення друкарні, та, як з'ясувалося пізніше, не в названому монастирі, що був неподалік від резиденції митрополита в Карловцях, а в Осієці, де знаходився єзуїтський колегіум.

У своєму повторному клопотанні митрополит пояснив, що сербська друкарня, в разі її створення в Осієці, могла б через значну відстань між цим містом і Карловцями просто вийти з-під його контролю. Після цього австрійський уряд змінив своє попереднє рішення і дозволив створити друкарню за рахунок митрополії в резиденції митрополита.

Здавалося б, питання було вирішено, митрополит розпочав уже збір необхідних коштів. Але суперечки, що виникли між іллірійською (югослов'янською) придворною депутацією і Віденською придворною канцелярією (у віданні якої перебували землі Північної Сербії) про те, хто повинен контролювати діяльність друкарні і чи повинна вона друкувати уніатську літературу, так затягнули справу, що зрештою друкарня так і не була відкрита.

Тим часом як сербські митрополити клопоталися про організацію книгодрукування для представників своєї пастви, на угорській території, що входила до складу Австрії, вже діяло кілька друкарень, що випускали літературу німецькою та латинською мовами. Продукція їх була розрахована і на сербське населення цих областей. Існували також кириличні друкарні. Одна з них була уніатською (румунська друкарня в Банаті), інша — друкарня Петра Барта в Сибіу — обслуговувала переважно потреби православного румунського населення Ерделя. Молдавські та валаські друкарні в Римнику, Торговщині, Бузеу також обслуговували здебільшого православних румунів.

Не могла повністю задовольнити потреби сербів, а також чорногорців кирилична друкарня грека Димитрія Теодосія у Венеції,

де переважно передруковувалися російські та українські видання. При цьому, враховуючи популярність серед югослов'ян книжок з Росії, Теодосій на своїй друкованій продукції вказував, що вона випущена у Москві. Серед книжок, виданих у венеціанській друкарні, були й праці Ф. Прокоповича "Краткое толкование законаго десятисловия", "Символ веры и девяти блаженств" та ін.

Для того, щоб задовольнити, нарешті, потреби сербів у виданнях їх рідною мовою, а головне — взяти друкарську справу під свій контроль, відвернути югослов'ян від домінуючого політичного й культурного впливу Російської держави, віденські власті вирішили санкціонувати відкриття православної кириличної друкарні. І хоча з приводу її організації мали висловитися представники сербського й румунського народів на народно-церковному соборі в Карловцях 1769 року, створенням та фінансуванням друкарні зайнялися австрійські світські власті. За їх ініціативою в 1770 році була відкрита друкарня Курцбека у Відні, яка одержала монопольне право на двадцять років друкувати сербські книжки. Та й вона не відповідала вимогам сербів. У виданнях друкарні траплялося багато граматичних помилок, тому що складачами в ній працювали німці, які погано знали сербську мову.

Асиміляторська політика Австрії та Османської імперії, примітивна організація монастирської освіти, недостатня кількість шкіл, відсутність кваліфікованих учителів, навчальної й взагалі світської літератури рідною мовою згубно позначилися на розвитку сербського та чорногорського народів, гальмували формування національних культур.

Однаке, не дивлячись на існуючі перепони, саме у Сербії, на той час однієї з найбільш економічно розвинених балканських країн, на ґрунті зародження й подальшого розвитку буржуазних суспільно-економічних відносин, боротьби з асиміляторською політикою іноземних держав починається процес, який дістав назву національно-культурного Відродження. Основними його рисами були: зростання національної самосвідомості народу, розвиток прогресивної громадської думки, формування нової національної культури, прийнятої ідеями Просвітництва. Але повною мірою він сформувався лише у ХІХ столітті [16, с. 196-197].

Становлення культури нового історичного типу — процес тривалий і складний. Він включає в себе різні компоненти, що не мають чітких часових меж. Та все ж у розвитку сербської та

чорногорської національних культур XVIII-XIX століть можна виділити два основних періоди, кожному з яких властиві свої характерні риси.

Перший з них охоплює в Сербії майже все XVIII століття, у Чорногорії — XVIII — першу половину XIX століття. Це — період довгого культурно-просвітницького руху, час визрівання глибинних змін у культурі сербського та чорногорського народів [17, с. 159]. Для нього характерно поширення освіти серед широких верств населення, потяг до оновлення, зростання національної самосвідомості, розвиток історичної думки, мови, літератури, живописного мистецтва.

На другому етапі (остання чверть XVIII століття — початок 70-х років XIX століття) продовжується розвиток прогресивних тенденцій попереднього періоду та утвердження “національної культури як культури нового типу” [19, с. 222-246]. На цьому етапі культура Чорногорії розвивається у тісному зв'язку з культурою Сербії. Правопис, що був уведений В. Караджичем, було прийнято і в Чорногорії. Відомий поет Чорногорії митрополит Петро II Петрович Негош (1813-1851) писав свої твори літературною сербською мовою і був почесним членом Товариства сербської словесності [12, с. 457; 13, с. 512].

Для початкового періоду формування національних культур у південнослов'янських народів особливе значення мали міжнаціональні зв'язки у цій сфері з Росією та Україною. Відомо ж бо, що наскільки тісно національна культура одного народу пов'язана з іншими, особливо кривними культурами, наскільки інтенсивно вона вбирає в себе ті риси духовного й художнього досвіду дружних народів, які набули світового значення, настільки швидше й плідніше вона розвивається. Та для сербів і чорногорців зв'язок з близькими культурами Росії і України в умовах іноземного володарювання відіграв справді першорядну роль. Він допоміг їм зміцнити себе духовно перед асиміляторськими зазіханнями Османської та Австрійської імперій.

Перші десятиліття XVIII століття ознаменовані виникненням і розвитком зв'язків у галузі освіти. Вони сприяли становленню у Сербії народної школи, національної мови, ознайомленню значної частини сербів і чорногорців з досягненнями культур російського та українського народів. Триває розвиток літературних контактів. Але на початку XVIII століття вони ще здебільшого позначені впливом

церкви. За спостереженнями югославських учених, на той час у сербській літературі ще помітний значний вплив ідеологічних і теологічних поглядів російських та українських релігійних діячів. Літературною мовою сербських письменників, за незначним винятком, залишалася архаїчна сербсько-слов'янська мова, а їхня літературна діяльність зводилася зазвичай до перекладу й переробки творів російських та українських авторів [6, с. 224–226].

У сербському та чорногорському живописі майже безроздільно панували старі традиції, засновані на візантійській та давньослов'янській спадщині. Аж до середини XVIII століття (а у Чорногорії до кінця XIX століття) у ньому не відчувалося скільки-небудь значної взаємодії з художніми культурами Західної та Східної Європи того часу.

Приблизно з 40-х — 50-х років XVIII століття починається помітне розширення контактів Сербії та Чорногорії з Росією та Україною як у галузі освіти (зростає кількість сербів і чорногорців, які навчалися в освітніх закладах Москви, Києва, Петербурга, Харкова та інших міст Російської імперії), так і в галузі книгообміну, літератури, живописного мистецтва [12, с. 299].

У сербському малярстві та красному письменстві поступово нагромаджується новий досвід, йде відмова від середньовічних традиціоналізму й догматики. Особливого значення набуває вплив російської та української живописної і літературної шкіл.

Велику роль у зміцненні культурних зв'язків між Сербією, Чорногорією та Україною у XVIII столітті відіграла старослов'янська, чи церковнослов'янська, мова — зрозуміла південним слов'янам і спільна для православної церкви. Відомий сербський історик і письменник XVIII століття Йован Раїч називав її матір'ю слов'янських мов. Старослов'янська в різних її регіональних видозмінах тривалий час відігравала роль "інтерслов'янської мови" [3, с. 88]. Це створювало добрі можливості для взаємного обміну багатою культурною інформацією між слов'янськими народами.

Окрім того, для сербів і чорногорців, що опинилися у ворожому оточенні, використання старослов'янської мови було, з одного боку, засобом утвердження своєї етнічної й релігійної окремішності, а з другого — служило своєрідним символом спільності та єдності з іншими слов'янськими народами, зокрема українським.

Мовна й культурна спільність сербів і чорногорців з росіянами

та українцями, яка бере початок у глибині віків, дала можливість сербському і чорногорському народам у XVIII-XIX століттях розвивати й удосконалювати свою національну літературну мову. Це ставало особливо необхідним в умовах буржуазних відносин. Адже об'єднання територій з населенням, що говорить однією мовою, при усуненні всяких перешкод розвитку цієї мови і закріпленню їх у літературі [19, с. 222-246] є однією з важливих умов суспільного прогресу.

Діячі сербської культури кінця XVIII — початку XIX століття, зокрема такі, як письменник П. Соларич, великий реформатор сербської народної мови В. Караджич та інші не раз зазначали, що хоч старослов'янська мова й належить минулому, вона зберегла своє важливе значення як джерело збагачення сербської літературної мови [8, с. 144-148; 13, с. 507].

У XVIII столітті старослов'янська мова в її російському й українському (який називали ще “південноросійським” чи “київським”) варіантах користувалася у південних слов'ян надзвичайною популярністю. Останній, наприклад, був поширений у Сербії та Чорногорії, а також у Далмації. Цьому сприяли українські підручники, що використовувалися в місцевих школах [3, с. 88-89]. Ще в XVII-XVIII століттях у хорватських і сербських навчальних закладах основними канонічними книгами були граматики М. Смотрицького та "Первое учение отроком" Ф. Прокоповича [23, с. 65].

У сербів упродовж XVIII століття були широко розповсюджені переклади-переробки творів російських та українських авторів, пристосовані перекладачами до національних умов [11, с. 19]. Таке явище пояснювалося відсутністю у південнослов'ян на початковому етапі формування нації розвинутої вітчизняної літератури. Таким чином вони, ніби переступаючи через століття пригнобленого становища під владою турків, наближалися до культури Росії й України, що досягла високого рівня, збагачували свою мову і літературу.

Упродовж 40 – 80-х років XVIII століття у сербській культурі навіть існував так званий російсько-слов'янський літературний напрям, назва якого пов'язана з використанням письменниками для написання своїх творів російської редакції старослов'янської мови.

Було б помилкою дивитися на це явище спрощено і бачити в ньому лише пасивне сприйняття сербською літературою

російського і українського культурного впливу. Дослідники відзначають, що, використовуючи мову східнослов'янської церковної та світської книжки й прагнучи зробити свої твори зрозумілими широким народним масам, сербські літератори намагалися, як правило, інтегрувати систему старослов'янської мови з елементами живої народної сербської говірки [8, с. 139].

Тому значення російської та української культур у розвитку сербської мови й літератури, слушно зауважував відомий російський учений П. Берков, краще охарактеризувати не як вплив, а як стимул, “імпульс, даний сербській культурі для її подальшого розвитку” [4, с. 15].

Надалі, із збагаченням національно-художнього життя, переклади-переробки із старослов'янського поступилися місцем оригінальній творчості сербських письменників, що ввібрала в себе передові ідеї своїх російських та українських попередників і сучасників, представників західноєвропейського Просвітництва, а також кращі традиції фольклору, в якому прогресивні сербські й чорногорські діячі вбачали основу розвитку літератури й культури.

Д. Обрадович, Е. Янкович, І. Мушкатерович, П. Саларич та інші сербські письменники другої половини XVIII століття писали свої твори вже рідною сербською мовою, хоч та й зберегла елементи старослов'янської [17, с. 164-165].

Окрім потреби національного самовизначення, виділення свого народу із “загальнохристиянського й османського універсуму” [14, с. 25], сербам і чорногорцям було властиве прагнення до слов'янського єднання, що знаходило вияв у їхній глибинній зацікавленості історією та культурою не тільки свого, а й інших слов'янських народів. Ідеями слов'янської спільності пронизані твори Х. Жефаровича (“Систематографія”), П. Юлинаца (“Короткий вступ до історії походження слов'яно-сербського народу”), С. Пищевича (“Відомості про народ слов'янський”), П. Негоша (“Гірський вінець”), присвячені героїчному минулому сербів та чорногорців. Глибоке обґрунтування належності сербів до широкої слов'янської спільності зроблено в 4-томній праці Й. Раїча “Історія різних слов'янських народів найпаче Болгар, Хорватів, Сербів...”, що стала вищим досягненням сербської історичної думки того часу [7, с. 106-109].

З розвитком нових тенденцій у сербському та чорногорському суспільстві конфесійний чинник єднання слов'ян відходить на

другий план, поступаючись місцем факторові слов'янської спільності, національної й мовної спорідненості народів. Церква з її феодальною ідеологією стає гальмом на шляху дальшого прогресу сербської та чорногорської світської культури.

Намагаючись врятувати своє панівне становище в житті сербської громади, монополію на інтелектуальне життя та побоюючись, що національно-визвольний рух набере антифеодального характеру, церква чіплялася за відживаючі церковнослов'янські традиції, гальмувала розвиток національної сербської мови, яку відносила "до низького стилю". Тому, коли Д. Обрадович — видатний сербський просвітитель XVIII століття — висунув тезу про кровні й мовні критерії національної єдності, необхідність боротьби проти клерикалізму й феодальних пережитків, це викликало протидію верхів сербської православної церкви [17, с. 161-164].

Та утвердження нових суспільних відносин у сербському та чорногорському суспільстві було неминучим. З 80-х років XVIII століття чітко окреслюється злам в інтелектуальному й творчому житті сербів [17, с. 157]. Вплив церковної ідеології на нього значно слабшає. Народжується сербська світська культура нового часу. Прогресивні тенденції, що з'явилися на першому етапі її розвитку, дістали продовження в XIX столітті й завершилися утвердженням національної сербської мови, літератури й живописного мистецтва. З 1852 року в Чорногорії встановлюється світське правління князів з династії Петровичів. Данило Петрович, племінник митрополита Петра II Негоша, не захотів приймати монашество і став світським правителем.

Зв'язки Сербії та Чорногорії з Україною не втратили свого значення й на наступному етапі розвитку південнослов'янських народів. Змінилися лише їх зміст і форми.

Список використаних джерел

1. Александров И.А. Николай I, князь черногорский, как поэт. *Исторический вестник*. 1910. № 7-8. С. 480-505.
2. Белов М.В. Восстание 1804-1813 годов и развитие сербской национальной идеи. *Славяноведение*. 2004. № 23. С. 3-17.
3. Белодед И.К., Ижакевич Г.П., Франко З.Т. Взаимосвязи между украинским и другими славянскими языками в XVI-XVIII вв. *Вопросы образования восточнославянских национальных языков*. М.: Просвещение, 1962. С. 82-92.

4. Берков П.Н. Русская литература XVIII в. и другие славянские литературы XVIII – XX вв. *Русская литература XVIII в. и славянские литературы: Исследования и материалы*. М.-Л.: Наука, 1963. С. 10-22.
5. Богданов М.Б. Исходные основы и главные тенденции формирования сербской национальной культуры. *Культура и общество в эпоху становления наций: Центральная и Юго-Восточная Европа в конце XVIII — 70-х годах XIX в.* М.: Наука, 1974. С. 72-84.
6. Гольберг М.Я. Балканские события 70-х годов XIX в. и некоторые вопросы развития украинско-сербских общественно-политических и культурных связей. *Развитие капитализма и национального движения в славянских странах*. М.: Наука, 1970. С. 211-235.
7. Гудков В.П. К выяснению обстоятельств издания «Истории разных славянских народов» Йована Райича. *Советское славяноведение*. 1977. № 1. С. 106-109.
8. Гудков В.П. Книжно-письменный язык у сербов в XVII – начале XIX вв. *Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе: Исторические и историко-культурные аспекты*. М.: Наука, 1981. С. 136-148.
9. Достян И.С. Из истории русско-сербских связей в начале XIX в. *Советское славяноведение*. 1970. № 5. С. 10-23.
10. Зайцев В.В. Русско-сербские отношения в конце 80-х годов XIX века. *Советское славяноведение*. 1989. № 1. С. 32-42.
11. Злыднев В.И. Историко-культурный процесс в Центральной и Юго-Восточной Европе и формирование концепций национальной художественной культуры. *Концепции национальной художественной культуры народов Центральной и Юго-Восточной Европы XVIII – XIX вв.* М.: Наука, 1985. С. 18-24.
12. История Югославии: В 2-х томах / Под ред. Ю.В. Бромлея, И.С. Достян, В.Г. Карасева, С.А. Никитина. Т. 1. М.: Изд-во АН СССР, 1963. 736 с.
13. История южных и западных славян: В 2-х томах. Т. 1. Средние века и Новое время / Под ред. Г.Ф. Матвеева и З.С. Ненашевой. М.: Изд-во МГУ, 2001. 688 с.
14. Конев И. Историческая мысль балканских народов в XVIII в. и формирование их национальных литератур. *Культура народов*

- Балкан в новое время.* М.: Наука, 1980. С. 22-29.
15. Кулаковский П.А. Начало русской школы у сербов в XVIII в.: Очерки из истории русского влияния на югославянские литературы. СПб., 1903. 188 с.
  16. Культура народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху Просвещения. М.: Наука, 1988. 303 с.
  17. Лешиловская И.М. Общественное содержание концепции сербской национальной художественной культуры (конец XVIII – первая половина XIX века). *Концепции национальной художественной культуры народов Центральной и Юго-Восточной Европы XVIII – XIX вв.* М.: Наука, 1985. С. 156-168.
  18. Лоциц Ю. Монах и черногорская вила. *Литературная учеба.* 1989. №2. С. 148-157.
  19. Мыльников А.С. К вопросу о формировании национального самосознания в период складывания наций в Центральной и Юго-Восточной Европе. *Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе: Исторические и историко-культурные аспекты.* М.: Наука, 1981. С. 222-246.
  20. Никитин С.А. Очерки по истории южных славян и русско-балканских связей в 50-70-е годы XIX в. М.: Наука, 1970. 327 с.
  21. Освободительное движение западных и южных славян. XIX-XX вв. Сборник статей. М.: Наука, 1965. 211 с.
  22. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. М.: Наука, 1984. 234 с.
  23. Толстой Н.И. Роль древнеславянского литературного языка в истории русского, сербского и литературных языков в XVII-XVIII вв. *Вопросы образования восточнославянских национальных языков.* М.: Просвещение, 1962. С. 62-69.
  24. Хитрова Н.И. Культурные связи России с Черногорией (XVIII – начало XX в.). *Общественно-политические и культурные связи народов СССР и Югославии.* М.: Наука, 1957. С. 157-199.
  25. Хитрова Н.И. Черногория в национально-освободительном движении на Балканах и русско-черногорские отношения в 50-70-х годах XIX в. М.: Наука, 1979. 336 с.

* * *